

Druga svetovna vojna in zaščitne sestre

BOR ZAVRL

9. maja je minilo 80 let od konca druge svetovne vojne, največjega in najgrozovitejšega spopada na svetovnih tleh. Kraljevina Jugoslavija je v vojno vstopila aprila 1941. Okupatorji so zavzeli njeno ozemlje in ga podjarmili. Spremenili so celotni politični, upravni in organizacijski sistem delovanja. Vojna je pustila pečat na vseh področjih in vseh ljudeh. V njenem primežu so pristale tudi zaščitne sestre in s tem njihove zanimive življenjske in poklicne zgodbe.

Sile osi z zavezniki so brez vojne napovedi na vojno nepripravljeno Kraljevino Jugoslavijo napadle 6. aprila 1941. Napad se je začel z operacijo Kazen (Unternehmen Strafgericht). Z grozovitim bombardiranjem glavnega mesta Beograda. V zgodnjih jutranjih urah je življenje izgubilo 4.000 ljudi. Ob tem so nadaljevali preko državnih mej in zavzemanjem ozemlja. Kraljeva vojska jim ob tem ni nudila močnejšega upora. Po enajstih dneh se je vojna končala s podpisom popolne kapitulacije kraljeve vojske. Slovensko območje so si razdelili trije okupatorji: italijanski, nemški in madžarski. Zaščitne sestre so službe, vsaj na italijanskem okupacijskem območju, obdržale, ta okupator v organizacijo zdravstva ni pretirano posegal. Delokrog zdravstvenih ustanov se je prilagodil novonastalim mejam. Nekateri zavodi so zaradi tega izgubili kar nekaj ozemlja, ki so ga pokrivali. Nemški okupator je zdravstveni sistem spremenil in podredil svojemu. Tudi tam so zaščitne sestre še lahko delale, čeprav je bil nemški okupator bolj strog kakor italijanski. Slovenskim zaščitnim sestram na začetku niso najbolj zaupali, nadzorovale so jih nemške medicinske sestre.

Veliko zaščitnih sester Slovenk je delalo v južnih krajih skupne države in veliko tudi v Beogradu. Ena izmed njih je bila tudi Martina Košak, ki je delovala v dečjem domu Materinskega združenja. Vojno je doživela v vsej celoti, z napadom na Beograd. »Dojenčke in male otroke smo si kakor drva nalagali na roke, da smo jih lahko čim več prenesli na varno« – v klet doma. V neprimernih prostorih so preživljali mučne trenutke. V sosednjih gorečih in podirajočih zgradbah so slišali krike in klice na pomoč, njihovi stavbi je bilo prizaneseno. Kljub pomanjkanju hrane in strahu so vzdržali in se šele po štirinajstih dneh iz kleti preselili na oddelke. Bila je tudi priča nacističnemu odstranjevanju Židov. V domu so potekali enoletni tečajji za negovalke otrok, med tečajnicami so bila tudi židovska dekleta, ki so jih nacisti drugo za drugo odstranili iz ustanove. Pred aretacijami so

jih sicer skušale prikriti, a jim to ni uspelo. Zaradi skrbi o lastnih starših in domu se je vrnila v Slovenijo. Ni bila edina, kar nekaj Slovenk se je iz južnih krajev vračalo domov.

Šolanje za zaščitne sestre se pri nas ni prekinilo. Šola za zaščitne sestre v Ljubljani je nadaljevala izobraževanje dijakinj, se je pa čas šolanja med vojno iz treh let skrajšal na dve leti. V šoli so bile še vedno zaposlene zaščitne sestre – učiteljice Slovenke.

Dr. Koren - Stane Sever in zaščitna sestra Marija - Julka Starič pred operacijo partizanskega aktivista. Fotografija, tako kot vse v tem članku, je iz filma Trenutki odločitve, režiserja Františka Čapa iz leta 1955. (Vir: Kinoteka)

Zaščitne sestre so se vključevale v narodnoosvobodilno borbo in podporo tega gibanja. Veliko jih je postalo aktivistk. Predvsem mlajše in dijakinje sestrške šole so se udeleževale tihih, listkovnih akcij, pisale parole, raznašale ilegalno literaturo in se vključevale v sestanke in obveščevalno delo. Zaposlene v preventivnem tipu zdravstvenih ustanov so imele dostop do materiala, ki ga je nova nastajajoča vojska in njeno zdravstvo zelo potrebovala. V službi so zbirale povoje, gaze, zdravila, dezinfekcijska sredstva, kirurške instrumente in še veliko drugega ter vse to predale ali shranile na varnem in poslale naprej. S svojo uniformo in službenimi prepustnicami so lahko hodile čez meje, vstopale v ustanove in bile v stiku z ljudmi, s katerimi je bil stik sicer omejen. Tako so skrivoma lahko prenašale sporočila, pisma in omogočale boljše življenjske pogoje. Nekatere so med okupacijo ostale na svojih delovnih mestih in ves čas pomagale dobavljati zdravstveni in sanitetni material, čeprav je bil nadzor strog in so bila vodstva posameznih ustanov orientirana proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Z vsakim letom okupacije je bilo za material težje, opravičevati so morale praktično centimetre povojev.

Nekatere so bile pri ilegalnem delu odkrite, ujete in aretirane ter obsojene na zapor ali internacijo v italijanskih ali nemških zaporih in taboriščih. Med temi

so bile: Neža Jarnovič, Cita Lovrenčič-Bole, Dana Žagar, Milica Salberger, Tončka Korenčan, Ljubica Filipič, Tončka Vardjan-Ostaneč ... V zaporih so nekatere med zapornicami še naprej opravljale delo zaščitne sestre čisto neformalno in tudi formalno. Martina Košak je v internaciji na Rabu delovala kot zaščitna sestra interniranka pri bolnih otrocih, v bolnišnici, ki so jo za internirance namestili v nekdanjem hotelu. »Prisebnost je bilo treba uskladiti z naraščajočo nemočjo, stiskanjem pesti ob gnev na krivice, ki so nam jih povzročali fašisti. Bili smo brez hrane in brez plenice za otroke. Razen malo riža, trdega kruha in vode nismo imeli tako rekoč ničesar.« Namesto plenice so uporabljale časopisni papir, v žimnicah so se kmalu zaredili črvi. Drisk pri otrocih ni bilo mogoče ustaviti, umrlo jih je tudi po 100 na dan. Prosila je za premestitev in njeni prošnji so ugodili. Nato je delala pri porodnicah, kasneje v operacijski sobi in nazadnje pri odraslih bolnikih. Kasneje je delala v partizanski bolnišnici.

Nekatere so se po kapitulaciji Italije v internaciji pridružile enotam, ki so se pripravljale za odhod v domovino, in odšle v partizane. Nekatere so v zaledju v Italiji sodelovale pri ustanavljanju bolnišnic za evakuirane iz domovine. Tako je pri ustanavljanju bolnišnice sodelovala zaščitna sestra Milica Salberger. Poleg sestrskega znanja je potrebovala tudi veliko mero organizacijskih sposobnosti. Pri delu pa so se morale spoprijeti tudi z delom, ki načeloma ni bilo v njihovi domeni. Gospa Milica je bila zadolžena tudi za porode: »Skrbelo me je, kako se bom izkazala kot porodna pomočnica. V spominu sem si ponavljala predavanja iz ginekologije in porodništva ... Na beograjski porodniški kliniki sem videla nekaj porodov, vendar je od tega minilo šest let.« Po prvem srečnem porodu je opisala svoje občutke: »Odleglo mi je, ko da sem rodila jaz sama.«

Dr. Koren in zaščitna sestra Marija med umivanjem rok pred operacijo. (Vir: Kinoteka)

Nekatere zaščitne sestre so se aktivno vključile v narodnoosvobodilno vojsko. Odšle so v partizanske enote. Tam so v vojaškem zdravstvu opravljale naloge bolničark. Oskrbovale so ranjene vojake in skrbele za njihovo zdravstveno stanje, z razvojem vojaškega stacionarnega zdravstva in skritih bolnišnic pa so prevzemale pomembne vloge v partizanskih bolnišnicah. Pogosto večje, kot je bilo njihovo strokovno znanje in kompetence. Gradile so

Dr. Koren, zaščitna sestra Marija in domobranski šofer – aktivist OF Franek Trefalt. (Vir: Kinoteka)

postojanke, jih urejale, skrbele za higieno ranjencev in bolnikov, za njihovo zdravstveno oskrbo, sodelovale pri operacijah, vodile administracijo, skrbele za prehrano bolnikov ... V bolnišnicah so opravljale poslanstvo »angela vojne bolnice«, kot je to nenavadno in široko poslanstvo poimenoval dr. Kanoni.

Kot bolničarkam v enotah jim zagotovo ni bilo enostavno; na eni strani pretežno moška družba, na drugi strani težko življenje v gozdu, neprestani premiki in strah. Svojih težkih začetkov se spominja Juga Bregant-Polak. Delovišče zaščitnih sester so bile tudi premične kirurške ekipe. To so bile ekipe, ki so se pomikale v bližino bojev in so skrbele za prvo kirurško oskrbo ranjencev in njihovo pošiljanje v konspirativne bolnišnice. Tu so opravljale naloge instrumentark, anestezičark in pomočnice kirurga.

Nekatere so bile dejavne v civilnem partizanskem zdravstvu, to je zdravstvu, ki ga je partizanska oblast organizirala za zdravstveno oskrbo civilistov na osvobojenem ozemlju. V ambulantah po Beli krajini

Transport operiranega aktivista iz mesta v krsti. Domobranec, gospodar Tomšič – Bert Sotlar, zaščitna sestra Marija, šofer – aktivist, dr. Koren. (Vir: Kinoteka)

je zadnje leto vojne delovala zaščitna sestra Neža Jarnovič. Po burni medvojni življenjski zgodbi je osvoboditev dočakala pri delu v civilni partizanski saniteti. Obiskovala je obolele civiliste, nadzirala higieno, izvajala cepljenje, oskrbovala rane in podobno. Prirejale so tudi predavanja za civiliste. Poleg ambulanz je partizanska oblast za civiliste ustanovila tudi tri bolnišnice. Ena od njih je bila v Starem trgu pri Ložu. V njej je delovala zaščitna sestra Marija Bravec - Mimi. Bolničarka, zaposlena v tej bolnišnici, se je spominja kot sposobne in prijazne ženske, ki pa je bila tudi izredno delavna in skrbna.

Tudi v nasprotnem političnem taboru oz. nasprotni vojski se je izoblikovalo vojaško zdravstvo. Domobranska vojska je imela v svojem zdravstvu v enotah in postojankah organizirane predvsem moške. V nekdanji Vojni bolnici v Mostah so Nemci organi-

zirali svojo vojaško bolnišnico. Svoj oddelek pa so imeli tudi domobranci. V tej bolnišnici so delovale tudi civilne zaščitne sestre. Gre za pomemben preboj civilnih zaščitnih sester na kurativno zdravstveno varstvo. Pred tem so ta mesta, vsaj na slovenskem območju, zasedale redovnice. Nekaj je bilo res tudi zaščitnih sester, a te so bile redovnice, ne civilistke. Na domobranskem oddelku vojaške bolnišnice oz. v domobranskem zdravstvu so delovale vsaj štiri zaščitne sestre.

Najbolj razburljivo poglavje njihovega poklicnega dela je gotovo umik z ranjenci ob koncu vojne. Zaščitni sestri sta spremljali vlak z ranjenci proti Avstriji. Umik jim ni uspel, bili so zajeti. V trenutku, ko se je vlak ustavil in so izvedeli, da so pred njimi partizani, je spremstvo ranjencev zbežalo. Z nepokretnimi, najtežjimi ranjenci pa so ostali štiri laična

Obrok na varnem. Dr. Koren, gospodar Tomšič, gospodinja Tomšičeva – Mila Kačič, šofer aktivist. (Vir: Kinoteka)

dekleta, dva bogoslovca, duhovnik in dve zaščitni sestri. Sto dvajset do sto trideset ranjencev in devet spremljevalcev. Bilo je težko, zajeli so jih in transportu je bil odvzet ves sanitetni material in hrana, bili so celo v odprtih vagonih, izpostavljeni vremenskim razmeram, kasneje so izprosili, da so jih prestavili v zaprte vagone. Zaradi pomanjkanja obvez in čistege perila je medicinska sestra Marija na železniški postaji organizirala pranje obvez in rjuh. Druga medicinska sestra pa je s postaje odhajala na Jesenice k zdravniku po najnujnejši sanitetni material in zdravila. Prevzela je tudi odgovornost za zdravniško oskrbo ranjencev. Nekaj dni so ostali v vagonih, nato so jih s kamioni prepeljali nazaj v Moste, kjer je istih devet spremljevalcev skrbelo za ranjence, dokler jih niso odpeljali v Škofove zavode v Šentvid. Kasneje so bili spremljevalci transporta izpuščeni, ranjenci najverjetneje ne. Podobno izkušnjo z drugega transporta ranjencev opisuje Marija Š.

Zanimiva je tudi življenjska zgodba Štefke Zalokar, zaščitne sestri, ki je delala v domobranski bolnišnici. Po vojni, leta 1953, v bolnišnici Maribor, kamor je prišla iz celjske bolnišnice, je prevzela naloge glavne medicinske sestri na očesnem oddelku. Po šestmesečnem izobraževanju v Švici leta 1957 pa je prevzela mesto glavne medicinske sestri bolnišnice in jo vodila do upokojitve leta 1973.

Druga svetovna vojna je davek zahtevala tudi med zaščitnimi sestrami. Prva padla zaščitna sestra na jugoslovanskih tleh je bila Slovenka – Olga Detela,

ki je delala v Beogradu na otroški kliniki, nato se je pridružila partizanom in novembra 1941 padla pri prebijanju iz Užic. Med padlimi zaščitnimi sestrami v Sloveniji je samo ena, Pavla Levstek, kot partizanko – bolničarko jo je 1942 ubil italijanski vojak v okolici Loškega Potoka. Slovenka Malči Podgoršek je že času šolanja v Beogradu imela revolucionarne ideje. Zaposlila se je v Srbiji in revolucionarne ideje spremenila v aktivnosti. Leta 1941 so jo zaradi njenih idej in sodelovanja s komunisti aretirali in zaslisevali na Banjici, po mučnih zaslišanjih so jo 9. 5. 1942 zadušili v zato prirejenem avtomobilu. Življenje je v Banjaluki med oskrbovanjem partizanskih ranjencev v svoji hiši januarja 1944 izgubila tudi zaščitna sestra in pisateljica Mara Hus. Skupaj z drugimi sta jo s strelj pokosila dva nemška vojaka. Tik po osvoboditvi pa je zaradi izčrpanosti po zaporu in zasliševanjih umrla zaščitna sestra, ki je delala v Zavodu za zdravstveno zaščito mater in otrok v Ljubljani, aktivistka, ki je sodelovala pri skrbi za ilegalčke, Mara-Dragica Krljanko, poročena Bidovec.

Življenjske zgodbe zaščitnih sestri v času druge svetovne vojne so zelo raznolike, zanimive in edinstvene, tako kot vsako življenje. Nekateri trenutki težko predstavljeni in razumljivi. V svojih življenjih in delu v tistem času niso veliko pisale, kolikor so, pa so to zanimivi zapisi, ki bi jih nekdo z nekaj pisateljske žilice prelevil v zanimiv roman ali film. V klasiki jugoslovanskih vojnih filmov so prikazani posamezni zdravstveni delavci in skrbi za ranjence. V slovenskem filmu Trenutki odločitve, režiserja Františka

Čapa, iz leta 1955, pa v glavni ženski vlogi nastopi zaščitna sestra Marija (Julka Starič), ki z zdravnikom dr. Korenom (Stane Sever) in pomočjo ilegalne organizacije iz mesta rešita partizanskega ranjenca in ga pospremita na varno ozemlje. Film, ki da razmišljati o etičnih vrednotah in profesionalni etiki.

Zaščitne sestri so s svojim delovanjem ne glede na čas, nevarnost in politiko med drugo svetovno vojno ostajale zveste načelu skrbi in pomoči šibkejšemu in ranljivejšemu. To jim lahko štejem o največjo čast.

Viri:

- Košak, M. (1975). Nepozabna stiska. *Zdrav Obzor*, 9(3), 204–6.
- Bole, C. (1975). Iz spominov na minulo svetovno vojno: prispevek k zgodovini NOB. *Zdrav Obzor*, 9(4), 275–7.
- Bole, C. (1977). Medicinske sestri v predvojnem revolucionarnem delu: v spomin med. sestri Malči Podgoršek. *Zdrav Obzor*, 11(3), 179–85.
- Bregant-Polak, J. (2004). Spomini iz leta 1942. *Vojnogodovinski zbornik*, 18(18), 51–4.
- Pivec, G., & Borko, E. (2016). *Zmago Slokan: 1915–1970: partizanski zdravnik – ravnatelj Splošne bolnišnice Maribor*. Občina Slovenska Bistrica; Medikohistorična sekcija Slovenskega zdravniškega društva.
- Čepič, Z., Guštin, D., & Ivanič, M. (2005). *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Mladinska knjiga.
- Šturm, L. (2000). *Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem*. Nova revija.
- Jerina Lah, P. (1996). *Ljubljansko zdravstvo in OF*. Društvo za proučevanje zgodovine, literature in antropologije.
- Ratej, M. (2020). *Osebnosti slovenske medicine*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Zavr, B. (2021). *Slovenske medicinske sestri v osrednji Sloveniji v obdobju 1919–1945* [magistrsko delo, Univerza v Ljubljani].

DELOVNA SKUPINA ZA
OHRANJANJE ZGODOVINE
ZDRAVSTVENE IN BABIŠKE NEGE

11. januarja 2011 ob 13. uri je bila pri Zbornici – Zvezi ustanovljena Delovna skupina za ohranjanje zgodovine zdravstvene in babiške nege (DS ZG).

Poslanstvu, ki so ga pred petnajstimi leti začrtale ustanovne članice z naklonjenostjo do preteklosti, sledimo vsi, ki v delovni skupini aktivno delujemo danes in raziskovanju lastne zgodovine namenjamo čas, voljo in znanje. Delovna skupina je postala prepoznavna tako v slovenskem kot tudi v mednarodnem prostoru.

Sistematično delo na področju ohranjanja in zgodovinskega proučevanja dediščine zdravstvene in babiške nege ima trajen in poseben pomen za stroko, saj predstavlja podlago za razumevanje sedanosti ter temelj za načrtovanje prihodnosti.

Ena od dejavnosti DS ZG je tudi zbiranje in arhiviranje slikovnega gradiva: Otroške sestri negovalke leta 1957 v mariborski bolnišnici (Vir: Milka Resnik)

ZAHVALA

Družba hčera krščanske ljubezni svetega Vincencija Pavelskega (usmiljenke) iz Šentjakoba ob Savi (Družba HKL) je Delovni skupini za ohranjanje zgodovine zdravstvene in babiške nege in posledično Zbornici – Zvezi podarila nekdanjo obleko sester usmiljenk, ki so jo uporabljale pri delu v skoraj vseh slovenskih bolnišnicah in drugih zdravstvenih zavodih do leta 1848. Pri opravljanju negovalnega dela in strežbi bolnikom so v osnovi nosile redovno obleko – uniformo iz težkega, suknenega, temno modrega nabranega krila in zgornjega dela z dolgimi rokavi. Bel platnen predpasnik je kasneje zamenjala bela halja, ki se je zapenjala na hrbtu. Dolžina je bila predpisana in je segala do sredine gležnjev. Posebna pozornost je bila namenjena škrobljenju belega ovratnika in belemu z ostrimi robovi nazaj štrlečemu pokrivalu.

Belo delovno haljo, bel predpasnik, snemljiv ovratnik (kolé) in naglavno pokrivalo (kornet) je izdelala šivilja Jožica Dragoš. Oblečilo so nam usmiljenke podarile zaradi dolgoletnega sodelovanja in spoštljivega odnosa delovne skupine do predstavnic redovne skupnosti, ki so pomembno zaznamovale tudi zdravstveno nego.

Družbi HKL se iskreno zahvaljujemo za dragoceno darilo, ki ima za osvetlitev in ohranjanje zgodovine zdravstvene nege veliko arhivsko vrednost.

DELOVNA SKUPINA ZA
OHRANJANJE ZGODOVINE
ZDRAVSTVENE IN BABIŠKE NEGE

V SPOMIN

Sporočamo žalostno vest, da je 18. decembra 2025 umrla naša kolegica, gospa Polonca Zupančič, viš. med. ses., upokojena glavna medicinska sestra UKC Ljubljana, ki je bila v tej vlogi od 1991 do 2001.

Velik del svojega življenja je posvetila skrbi za druge in naši bolnišnici. Bila je izjemna strokovnjakinja na področju zdravstvene nege, zaslužna za napredek in razvoj zdravstvene nege. V UKC Ljubljana je uvedla pomembne strokovne izboljšave in organizacijske spremembe, kar je širila tudi v slovenski prostor in tujino. Zaslužna je tudi za izdajo Pravilnika o organizaciji in delovanju zdravstvene nege v Univerzitetnem kliničnem centru Ljubljana.

Bila je vizionarka, strateginja, polna idej, ki jih je udeleževala tudi v praksi. Odlična učiteljica, vzornica in marsikdaj navdih za mlajše generacije medicinskih sester. Predanost, odločnost, odgovornost, ustvarjalnost, entuziazem so lastnosti, ki so izstopale, izžarevale pri njenem delu.

Prejela je številne nagrade in priznanja, med drugim tudi **državno odlikovanje z redom zaslug za narod s srebrno zvezdo** ter **zlati znak Zbornice – Zveze**. Prav tako je v času njenega vodenja zlati znak Zbornice – Zveze prejelo tudi vodstvo zdravstvene nege UKC Ljubljana.

Njeno delo je vtisnjeno v profesionalno pot številnih medicinskih sester, ki so se od nje učile.

Vzpostavila in nadgradila je delovanje »Stalne strokovne komisije za bolnišnično zdravstveno nego«. Bila je vodja imenovane skupine, skupaj s svojimi pomočnicami ter glavnimi medicinskimi sestrami slovenskih bolnišnic je pripravila povzetke strokovnih stališč v obliki razprav in predlogov strokovnih vsebin, kot so: delovanje negovalne bolnišnice, razmejitev dela v negovalnem in zdravstvenem timu v bolnišnični dejavnosti, organizacijska shema in smernice za organizacijo služb zdravstvene nege v bolnišnicah, klasifikacija zdravstvenih storitev za področje zdravstvene nege, raziskava bolniških postelj in njihov pomen v zdravstveni negi bolnika v slovenskih zdravstvenih ustanovah, program dolgoročnega razvoja zdravstvene nege v bolnišnični dejavnosti in druge.

Spominjamo se je z iskreno hvaležnostjo, ponosom in globokim spoštovanjem.

Mag. Zdenka Mrak, pomočnica generalnega direktorja za zdravstveno nego UKC Ljubljana

